BUXGALTERIYA HISOBINING EVOLUTSION RIVOJLANISHI: AN'ANAVIY USULLARDAN SUN'IY INTELLEKTGA O'TISH BOSQICHLARI.

Rasulov Saodaddin Shavkatovich
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)., dotsent,
Babayeva Gulchexra Azimovna
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistri
https://doi.org/10.5281/zenodo.19816065

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada zamonaviy iqtisodiy sharoitda sun'iy intellekt texnologiyalarining buxgalteriya hisobini yuritish tizimiga ta'siri va ushbu texnologiyalarning sohadagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot davomida buxgalteriya hisobini an'anaviy avtomatlashtirish hamda sun'iy intellekt (AI) imkoniyatlaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari, ularning o'xshash va farqli jihatlari yoritib berilgan. Shuningdek, raqamli transformatsiya jarayonida buxgalter kasbiy faoliyatining o'zgarishi, tizimning afzalliklari va mavjud kamchiliklari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

KALIT SO'ZLAR

sun'iy intellekt, buxgalteriya hisobi, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish, AI (Artificial Intelligence), buxgalter faoliyati, samaradorlik, texnologik transformatsiya

KIRISH

Sun'iy intellekt (SI) — bu inson yoki hayvonlarga xos bo'lgan tabiiy ongdan farqli ravishda, mashinalar va dasturiy tizimlar tomonidan namoyon etiladigan intellektual faoliyatdir. Sun'iy intellekt sohasi 1956-yilda mustaqil akademik yo'nalish sifatida shakllangan bo'lib, o'z taraqqiyoti davomida bir necha yuksalish va tushkunlik ("SI qishi") davrlarini bosib o'tdi. Biroq, 2012-yildan boshlab chuqur o'rganish (deep learning) texnologiyalarining an'anaviy algoritmlardan ustunligi isbotlangach, sohaga bo'lgan qiziqish va investitsiya oqimi keskin ortdi.

Bugungi kunda sun'iy intellekt tadqiqotlari quyidagi strategik yo'nalishlarni qamrab oladi:

- Mantiqiy fikrlash va bilimlarni modellashtirish;
- Strategik rejalashtirish va mashinali o‘rganish;
- Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) va vizual idrok etish;
- Robototexnika tizimlarini boshqarish.

Hozirgi vaqtda sun’iy intellekt kirib bormagan sohani topish qiyin. U tibbiy diagnostikadan tortib, xavfsizlik tizimlarigacha, hattoki iste’molchilarning xarid qilish madaniyatigacha transformatsiya qilmoqda. Buxgalteriya hisobi ham ushbu texnologik inqilobdan mustasno emas. Aksincha, buxgalteriya — sun’iy intellekt eng yuqori samaradorlik ko‘rsatayotgan sohalardan biri bo‘lib, u ayniqsa audit va takrorlanuvchi operatsiyalarni avtomatlashtirishda katta salohiyatga ega.

Ko‘pchilikni bir savol o‘ylantiradi: Sun’iy intellekt evolyutsiyasi kelajakda buxgalter kasbining yo‘qolishiga olib keladimi? Katta ehtimol bilan — yo‘q. Zero, buxgalteriya hisobi nafaqat raqamlar, balki o‘zaro ishonchga asoslangan munosabatdir. Mijozlar texnologik tizimlarga nisbatan inson omiliga ko‘proq ishonishadi. Buning asosiy sababi kiberxavfsizlik bilan bog‘liq bo‘lib, SI tizimlari virusli hujumlar, texnik nosozliklar yoki xakerlik hujumlari qarshisida zaif bo‘lishi mumkin. Bunday holatlar maxfiy ma’lumotlarning sizib chiqishi yoki yo‘qotilishiga olib keladi.

Buxgalter esa professional sub’yekt sifatida ma’lumotlarni tahlil qilishda o‘z bilimi va tajribasiga tayanadi, kutilmagan vaziyatlarda moslashuvchan qarorlar qabul qila oladi. Sun’iy intellekt kontekstni hisobga olmasdan faqat algoritm bo‘yicha ishlasa, xato natijalar berish xavfi mavjud. Shunga qaramay, zamonaviy raqobat muhitida SI texnologiyalaridan voz kechish imkonsizdir. Tizimning tezligi, aniqligi va samaradorligi inson imkoniyatlaridan sezilarli darajada yuqori.

Shunday qilib, zamonaviy buxgalterning vazifasi texnologiya bilan raqobatlashish emas, balki uni o‘zlashtirishdir. Yangi texnologiyalardan maksimal darajada foydalanishni o‘rganish orqali sohadagi kamchiliklarni bartaraf etish va faoliyat sifatini yangi bosqichga olib chiqish mumkin

SUN’IY INTELLEKT VA BUXGALTERIYA KELAJAGI: XALQARO TAJRIBA VA TENDENSIYALAR

Angliya va Uelsning vakolatli buxgalterlar instituti (ICAEW) tomonidan e’lon qilingan "Sun’iy intellekt va buxgalteriya kelajagi" nomli hisobotda qayd etilishicha: "Sun’iy intellekt (SI) hozirgi vaqtda insonlar tomonidan amalga oshirilayotgan qaror qabul qilish jarayonlarini tobora ko‘proq o‘z zimmasiga olmoqda va bu sohada tub o‘zgarishlar uchun zamin yaratmoqda".

Xususan, SI texnologiyalari guruh korxonalarining global tuzilmasini optimallashtirish va soliq yukini samarali boshqarish kabi yuqori darajadagi murakkab vazifalarni hal etishda keng qo‘llanilmoqda. Kelajakda bunday strategik

tahliliy jarayonlar to‘liq avtomatlashtirilishi kutilmoqda. "Amazon" kompaniyasi asoschisi Jeff Bezos ta’kidlaganidek: "Aslini olganda, dunyoda mashinali o‘rganish (Machine Learning) texnologiyasi yordamida takomillashmaydigan birorta ham soha yoki institut mavjud emas".

Amaliy misol tariqasida Daniyaning "a2i" kompaniyasini keltirish mumkin. Ushbu kompaniya tomonidan joriy etilgan SI algoritmlari yonilg‘i quyish shoxobchalarida narxlarni avtomatik tartibga solish orqali qaror qabul qilish jarayonlarida inson omilidan ko‘ra samaraliroq natija berishini isbotladi. Aynan ma’lumotlarni qayta ishlash tezligi va murakkab muammolarni hal qilish qobiliyati SI texnologiyasini boshqaruv qarorlari qabul qilishda tengsiz vositaga aylantirmoqda.

"The Financial Times" nashri ushbu masalaga to‘xtalib, quyidagicha izoh beradi: "Takomillashgan texnologiyalar audit jarayonlarini inson mehnatiga qaraganda tezroq va potensial jihatdan aniqroq bajarishga qodir. Shuningdek, u ulkan hajmdagi ma’lumotlarni (Big Data) tahlil qilish orqali yangi tushunchalar va strategik xulosalar shakllantira oladi".

Ushbu texnologik transformatsiya ta’lim tizimiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda ko‘plab nufuzli universitetlar buxgalteriya hisobi bo‘yicha o‘quv dasturlariga "Axborot texnologiyalari" hamda "Ma’lumotlar bazasini boshqarish" kabi maxsus kurslarni integratsiya qilmoqdalar. Bu esa bitiruvchilarning zamonaviy texnologik muhitda faoliyat yuritishga tayyor, raqobatbardosh mutaxassis bo‘lib yetishishini ta’minlaydi.

1-rasm. Sun’iy intellektning buxgalteriya hisobiga ta’siri

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish uchun hozirda juda ko‘plab turli xil dasturlash ishlab chiqilmoqda va bu dasturiy mahsulotlar anchagina rivojlanib bormoqda. Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish korxonalar haqida qaror chiqaruvchi va qarorlar qabul qiluvchi rahbar, menejerlar uchun juda foydali texnologiya hisoblanadi. Sun’iy intellekt ma'lumotlarni kiritish, tranzaksiyalarni moslashtirish va hisobot yaratish kabi takrorlanuvchi va ko'p vaqt talab qiluvchi vazifalarni avtomatlashtirishi mumkin, bu esa buxgalterlarga ko'proq strategik va tahliliy faoliyatga e'tibor qaratish imkonini beradi. Bulardan tashqari sun’iy intellekt texnologiyalardan foydalanishning yana quyidagi afzalliklari ham bor: katta hajmdagi ma’lumotlarni tezda qayta ishlashidir. Sun’iy intellekt algoritmlari katta hajmdagi moliyaviy ma'lumotlarni aniqlik bilan tahlil qilishi mumkin, bu hisob-kitoblar va ma'lumotlarni qayta ishlashda inson xatosi ehtimolini kamaytiradi. Yana u moliyaviy tranzaktsiyalardagi naqsh va anomaliyalarni aniqlay oladi, bu potentsial firibgarlik yoki shubhali faoliyatni an'anaviy usullarga qaraganda samaraliroq aniqlashga yordam beradi. Buxgalteriya dagi butexnologiyalar moliyaviy tranzaktsiyalardagi naqsh va anomaliyalarni aniqlay oladi, bu potentsial firibgarlik yoki shubhali faoliyatni an'anaviy usullarga qaraganda samaraliroq aniqlashga yordam beradi.

-Asosiy tashvishlardan biri shundaki, AI hozirda odamlar tomonidan bajariladigan ba'zi buxgalteriya vazifalarini almashtirishi mumkin. Bu ba'zi buxgalteriya mutaxassislari uchun ish joyini almashtirish va ishsizlikka olib kelishi mumkin.

-AI tizimlari odatda mavjud ma'lumotlar va algoritmlar asosida dasturlashtirilgan bo'lib, ular har doim ham odamlar taqdim eta oladigan murakkab qarorlar yoki axloqiy fikrlarni hisobga olmasligi mumkin. Bu esa, buxgalterlar taklif qila oladigan nozik mulohazalar va tanqidiy fikrlashdan mahrum bo'lgan qarorlarga olib kelishi mumkin.

-Buxgalteriya hisobidagi sun'iy intellekt aniq va yuqori sifatli ma'lumotlarga tayanadi. Ma'lumotlar kiritilishi noto'g'ri yoki to'liq bo'lmasa, bu noto'g'ri yoki noto'g'ri natijalarga olib kelishi mumkin. Ma’lumotlar yaxlitligini ta’minlash va ma’lumotlar sifatini ta’minlash sun’iy intellektga asoslangan buxgalteriya tizimlarida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi.

- AIdan foydalanish katta miqdordagi nozik moliyaviy ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Bu ma'lumotlar xavfsizligi, maxfiylik va ma'lumotlarning buzilishi yoki noto'g'ri foydalanish ehtimoli haqida tashvish uyg'otadi. Moliyaviy ma'lumotlarning maxfiyligi va yaxlitligini himoya qilish uchun tegishli himoya choralari va protokollar mavjud bo'lishi kerak.

- Xarajatlar va amalga oshirish muammolari: Buxgalteriya hisobiga AI tizimlarini joriy etish qimmat va vaqt talab qilishi mumkin. Bu texnologik infratuzilmaga sarmoya kiritish, xodimlarni o'qitish va doimiy ta'mirlashni talab qiladi. Kichik bizneslar sun’iy intellekt yechimlarini topish va qabul qilishda muammolarga duch kelishi mumkin, bu esa ularning potentsial imtiyozlardan foydalanish imkoniyatini cheklaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Raqamli transformatsiya sharoitida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish zamonaviy iqtisodiyotning obyektiv zaruriyatiga aylandi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish nafaqat hisob yuritish sifati va tezkorligini oshiradi, balki soha mutaxassislaridan yangi kompetensiyalarni egallashni ham talab etadi.

Olingan natijalar asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. Kasbiy transformatsiya: Buxgalterlar mehnat bozorida o‘z o‘rinlarini saqlab qolish va mijozlarga yuqori sifatli konsalting xizmatlarini ko‘rsatish uchun SI sohasidagi so‘nggi tendensiyalarni muntazam kuzatib borishlari lozim. Texnologik yangiliklarni kundalik ish faoliyatiga integratsiya qilish kasbiy samaradorlikning asosiy omilidir.
2. Operatsion samaradorlik: Raqamli texnologiyalar yordamida murakkab hisob-kitoblarni tezkor amalga oshirish, debitorlik qarzlarini monitoring qilish, tranzaksiyalarni aniq vaqt rejimida qayta ishlash hamda moliyaviy hisobotlarni tayyorlash vaqtini sezilarli darajada tejash imkoniyati mavjud.
3. Sinergiya effekti: SI asosan ma’lumotlarni qayta ishlash va texnik tahlilga yo‘naltirilgan bo‘lsa, inson omili moliyaviy boshqaruvda strategik qarorlar qabul qilish, tanqidiy fikrlash va mijozlar bilan shaxsiylashtirilgan muloqotni ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Sun’iy intellekt va inson tajribasining kombinatsiyasi buxgalteriya amaliyotida eng yuqori natijani beradi.

AMALIY TAKLIFLAR:

Buxgalteriya hisobi va sun’iy intellektning muvaffaqiyatli uyg‘unlashuvini ta’minlash maqsadida quyidagilar taklif etiladi:

- Ta’lim tizimini isloh qilish: Oliy ta’lim tizimida nafaqat iqtisodiy, balki IT-yo‘nalishlari bo‘yicha ham o‘quv dasturlarini zamonaviylashtirish zarur. Universitetlarga yosh avlodning texnologik qiziqishlarini oshira oladigan yuqori malakali mutaxassislarni jalb qilish, xalqaro tajriba almashish dasturlarini (global SI markazlari bilan hamkorlikda) kengaytirish lozim.
- Infratuzilmani rivojlantirish: SI texnologiyalarining barqaror ishlashi uchun katta hajmli ma’lumotlarni qayta ishlovchi (Big Data) kuchli server qurilmalari va yuqori tezlikdagi uzluksiz internet aloqasini ta’minlash talab etiladi.

Dasturiy ta’minot yaratish: Mahalliy buxgalteriya hisobi qonunchiligi va milliy standartlarga moslashtirilgan sun’iy intellektga asoslangan milliy dasturiy mahsulotlarni yaratish uchun dasturchilar va soha mutaxassislarining hamkorlikdagi faoliyatini rag‘batlantirish darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. A.A.Karimov, Z.A.Muqumov, M.S.Tulayev, J.E.Kurbanbayev, Sh.Sh. Rahmonov - Buxgalteriya hisobining axborot tizimlari, O‘quv qo‘llanma – T, 2018 yil
2. Z.Boymirzayev - Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari, O‘quv-uslubiy majmua – Namangan, 2025 yil
3. S.To‘rayeva - Buxgalteriya hisobini raqamli iqtisodiyot rivojlanish sharoitiga moslashish yo‘llari va muammolari, – Namangan, 2022 yil
4. I.R.Davletov, D.I.Jamoliddinova - Buxgalteriya hisobi funksiyalari autsorsingi: afzalliklari va kamchiliklari, konferensiya, – T, 2021 yil.